

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 811.161.2'367:82-3

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.43.1.1>

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА СТРУКТУРА БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК

FUNCTIONING AND STRUCTURE OF MULTI-COMPONENT COMPOUND SENTENCES IN THE ARTISTIC DISCOURSE OF GALYNA PAGUTYAK

Бабій І.М.,

orcid.org/0000-0002-1568-7920

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та славістики

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Свистун Н.О.,

orcid.org/0000-0003-0398-8803

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри української мови та славістики

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Лушпинська Л.П.,

orcid.org/0000-0001-9581-6368

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри філологічних дисциплін початкової та дошкільної освіти

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Стаття присвячена розгляду лінгвістичної природи, структурної організації та вживання багатокомпонентних складнопідрядних речень. Дослідження здійснено на матеріалі прозових творів сучасної української письменниці Галини Пагутяк. Актуальність дослідження зумовлює відсутність наукових праць, об'єктом аналізу яких були б багатокомпонентні складнопідрядні речення у творах письменниці.

Мета статті – проаналізувати структуру багатокомпонентних складнопідрядних речень, ужитих у прозових творах Галини Пагутяк, описати їх різновиди та функціонування в художньому тексті. Для реалізації зазначеної мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) виявити багатокомпонентні складнопідрядні речення у прозових творах; 2) охарактеризувати структуру цих речень; 3) описати та здійснити класифікацію виявлених багатокомпонентних складнопідрядних речень; 4) простежити функціонування цих речень у прозі Галини Пагутяк.

У результаті здійсненого дослідження виявлено, що письменниця у своїх творах уживає багатокомпонентні складнопідрядні речення різних видів (з послідовною підрядністю, речення із супідрядністю: однорідною та неоднорідною, а також із комбінованою підрядністю). Помічено, що виявлені багатокомпонентні складнопідрядні речення переважно є трикомпонентними, містять головну частину і два підрядних речення; зафіксовано тільки кілька чотирикомпонентних і п'ятикомпонентних конструкцій. У прозових творах Г. Пагутяк серед виявлених багатокомпонентних складнопідрядних речень найбільше зафіксовано складнопідрядних речень з послідовною підрядністю; в основному це речення з двоступеневою підрядністю. Виявлено, що у прозових творах Г. Пагутяк багатокомпонентні складнопідрядні речення містять уточнювальну інформацію, зображують певні дії. Письменниця використовує ці складні конструкції також з емоційно-експресивною метою. У таких реченнях передано певні емоції, відчуття персонажів, пояснення їх вчинків, мотивація дій.

Ключові слова: складнопідрядне речення, підрядне речення, багатокомпонентне складнопідрядне речення, складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю, складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю.

The article is devoted to examining the linguistic nature, structural organization, and usage of multi-component complex sentences. The research is based on the prose works of the contemporary Ukrainian writer Halyna Pahutyak. The relevance of the study is determined by the lack of scholarly works that analyze multi-component complex sentences in the writer's prose.

The purpose of the article is to analyze the structure of multi-component complex sentences used in the prose works of Halyna Pahutyak, as well as to describe their varieties and functioning in literary texts. To achieve this goal, the following objectives have been set: 1) to identify multi-component complex sentences in the prose works; 2) to characterize their

structure; 3) to describe and classify the identified multi-component complex sentences; 4) to trace their functioning in Pahutyak's prose.

As a result of the conducted research, it was found that the writer employs multi-component complex sentences of various types (with consecutive subordination; sentences with co-subordination—both homogeneous and heterogeneous—as well as with combined subordination). It was observed that the identified multi-component complex sentences are mostly three-component structures, consisting of a main clause and two subordinate clauses; only a few four- and five-component constructions were found. In Pahutyak's prose, the most frequent among the identified multi-component complex sentences are those with consecutive subordination, mainly two-level structures. It was also noted that in Pahutyak's prose, multi-component complex sentences contain clarifying information and depict certain actions. The writer uses these complex constructions for emotional and expressive purposes as well. Such sentences convey particular emotions and feelings of the characters, explain their actions, and reveal their motivations.

Key words: complex sentence, subordinate clause, multi-component complex sentence, complex sentences with consecutive subordination, complex sentences with homogeneous co-subordination, complex sentences with heterogeneous co-subordination.

Постановка проблеми. В останні десятиліття особливої актуальності та зацікавленості науковців набули проблеми синтаксису, зокрема питання синтаксичної організації тексту, структури речень, функціонування різних видів речень. Як правило, дослідницьку увагу зосереджено на розгляді різних видів складних речень, хоча нерідко в центрі уваги лінгвістів перебуває не тільки структура складних речень, а й особливості їх функціонування у мовленні. Предмет нашого аналізу — багатокомпонентні складнопідрядні речення у прозі сучасної української письменниці Галини Пагутяк. Авторці «властиві фантастично-символічна манера письма, потяг до містики та безнастанних пошуків спасіння людської душі у жорстокому світі» [3, с. 254]. Водночас, як зазначають дослідники творчості Галини Пагутяк, «стиль творів письменниці впізнаваний, позначений яскравою індивідуальністю. Серед його основних прикмет більшість дослідників називає символізм, інтелектуальність, оніричність художнього світу» [3, с. 255]. Матеріалом для нашого дослідження послужить книга прозових творів «Захід сонця в Урожі» (романи, повісті, оповідання та новели). У сучасній лінгвістиці поки що не знаходимо наукових розвідок, присвячених розгляду багатокомпонентних складнопідрядних речень у творах Галини Пагутяк, тому наше дослідження є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатокомпонентні складнопідрядні речення неодноразово були в центрі уваги дослідників, однак і сьогодні немає усталеної термінології на позначення цих конструкцій. У науковій літературі засвідчені такі назви: кілька- чи багатокомпонентні складнопідрядні речення, ускладнені складнопідрядні речення, багаточленні складнопідрядні речення, складнопідрядні речення з кількома підрядними та ін. Традиційно складнопідрядними багатокомпонентними реченнями називають речення, які містять одне головне речення і не менше двох підрядних частин.

Вивченню структурної організації, класифікації цих речень присвячено праці Л. А. Булаховського, Б. М. Кулика, І. К. Кучеренка, Н. В. Гуйванюк, І. Р. Вихованця, О. В. Кульбабської, К. Ф. Шульжука, П. С. Дудика, Л. В. Прокопчук та ін., однак поки що немає однозначності щодо типології цих речень, термінології тощо. Сьогодні певний дослідницький інтерес викликає функціонування складних конструкцій цього типу в художніх текстах.

Постановка завдання. Мета статті — проаналізувати структуру багатокомпонентних складнопідрядних речень, ужитих у прозових творах Галини Пагутяк, описати їх різновиди та функціонування в художньому тексті.

Для реалізації зазначеної мети необхідно розв'язати такі завдання: 1) виявити багатокомпонентні складнопідрядні речення у прозових творах Галини Пагутяк; 2) охарактеризувати структуру цих речень; 3) описати та здійснити їх класифікацію; 4) простежити функціонування цих речень у прозі Галини Пагутяк. У роботі застосуємо такі методи і прийоми: структурно-типологічний метод, описовий і функціональний методи.

Виклад основного матеріалу. Традиційно в сучасному українському мовознавстві багатокомпонентні складнопідрядні речення поділяють на складнопідрядні речення з послідовною підрядністю, складнопідрядні речення із супідрядністю: однорідною та неоднорідною. В основі такого поділу лежить характер синтаксичного зв'язку підрядних частин з головною частиною та між собою; з'ясування, однотипними чи різнотипними є підрядні частини; залежності підрядних від одного і того ж слова чи різних слів, однакові чи різні сполучні засоби тощо. З огляду на зазначені критерії класифікуємо та опишемо багатокомпонентні складнопідрядні речення, вжиті у прозових творах Галини Пагутяк. Як виявили наші спостереження, численну групу становлять складнопідрядні речення з послідовною підрядністю.

Складнопідрядні речення з послідовною підрядністю – «такі конструкції, у яких лише перша підрядна частина перебуває у прямому, безпосередньому зв'язку з абсолютно незалежною у синтаксичному плані головною частиною, а кожне наступне підрядне синтаксично залежить від попереднього» [5, с. 312]. Такі конструкції науковці ще називають включенням.

У сучасному синтаксисі «залежно від місця підрядної частини щодо основної головної розрізняють підрядні частини різних ступенів: першого (перша підрядна частина), другого (друга підрядна частина), третього (третьа підрядна частина) і т. ін.» [1, с. 234-235]. Зазначимо, що багатокомпонентні складнопідрядні речення найчастіше є трикомпонентними структурами, тобто містять головну і дві підрядні предикативні частини; відповідно їх називають конструкціями з двоступеневою підрядністю.

У прозових творах Г. Пагутяк багатокомпонентні складнопідрядні речення з двоступеневою підрядністю найбільш поширені, наприклад: «Мушу сказати, що я теж вважаю, ніби моє життя склалось би інакше» [4, с. 18]; «Вона віддасть мені все, бо знає, що за статус треба платити» [4, с. 19].

Хоча у творах письменниці зафіксовано складнопідрядні речення з тріступеневою підрядністю (чотирикомпонентні), наприклад: «Просто смерть має бути швидка, щоб іще встигнути зайти у двері потойбічного світу, які зачиняються, коли заходить сонце» [4, с. 356]; «Я чекаю їхнього повернення, щоб отримати відповідь на деякі запитання і вирішити, що далі робити з хатою, вешіті-решіті, з моїм побитом тут, позаяк я чужинець» [4, с. 38], а також із чотиріступеневою підрядністю (п'ятикомпонентні), наприклад: «Цей чоловік не знав, що вступив у контакт з іншим світом, який відтепер керуватиме ним, приручатиме його і неминуче доведе до якогось повороту, за яким буде вихід, такий собі колодязь з освітленими стінами, куди доведеться летіти сторч головою» [4, с. 358]. Як виявили наші спостереження, таких конструкцій у творах Г. Пагутяк є небагато.

К. Шульжук у праці «Синтаксис української мови» виділив 4 основні різновиди складнопідрядних речень з послідовною підрядністю за місцем головних і підрядних частин. Усі ці моделі виявлено у творах Г. Пагутяк, а саме:

1) конструкції, у яких спочатку йде головна частина, за нею підрядна частина першого ступеня, від якої залежить підрядне другого ступеня, після другого підрядного йде третє підрядне, залежне від другого і т. д.: «Написав такого листа, що вона

відразу зрозуміє, як мені зле» [4, с. 59]; «Тепер я розумію, що вона сумнівалась в тому, в чому сумніваюсь я» [4, с. 59]; «Намагалась не ворушитись, щоб не збудити чоловіка, який спав поруч» [4, с. 39];

2) конструкції, у яких всі підрядні частини розміщені перед головною частиною і кожне наступне підрядне залежить від попереднього підрядного. У творах Г. Пагутяк таких речень виявлено невелику кількість, на відміну від попереднього різновиду. Наведемо приклади: «Коли я покинула місто, у якому прожила майже рік, було літо» [4, с. 358]; «Якби це у місті хтось підійшов і сказав, що любив мене у восьмому класі, я б не здивувалась» [4, с. 14];

3) конструкції, у яких підрядні частини одного ступеня, розміщені після головного, можуть розривати підрядні іншого ступеня. Такі речення також не поширені у проаналізованих творах: «Ніхто їх не торкався, хоча, щоб зняти напругу, досить смачно поїсти» [4, с. 216]; «Він доходив уже до річки, коли песик, з якого було знято повідок, почав гавкати» [4, с. 358];

4) конструкції, у яких підрядні частини різних ступенів розміщені в середині головної частини. Тільки кілька цих конструкцій виявлено у творах Г. Пагутяк, наприклад: «І ті, до яких я, можливо, не потраплю, де живуть подібні до мене, – також» [4, с. 212].

К. Шульжук вважає, що при аналізі та класифікації складнопідрядних речень з послідовною підрядністю варто звертати увагу на засоби зв'язку, він виділив «сполучникові, сполучнослівні (відносні), сполучниково-сполучнослівні (відносні)» [5, с. 314]. У творах Г. Пагутяк засвідчено вживання всіх трьох різновидів, а саме:

а) сполучникові конструкції, у яких ужито різні сполучники, наприклад: «Він примушує нас вірити, що обов'язково треба розбиватись до крові, щоб подолати стіну і потрапити сад» [4, с. 364]; «І знав, що цієї ночі спатиме солодко, як спить напрацьований чоловік» [4, с. 340]; «То добре, що застав тебе тут, бо десь у місті, певно, не впізнав би» [4, с. 14];

б) сполучниково-сполучнослівні конструкції, у яких ужито різні комбінації сполучників і сполучних слів, наприклад: «Треба довго спілкуватися з людьми, аби збагнути, що вони говорять» [4, с. 212]; «Виявилось, що прийшов той тип, котрий питає колись за моєю жінкою» [4, с. 13];

в) сполучнослівні конструкції, у яких ужито різні сполучні слова, наприклад: «За моєю спиною спорожніле місто, куди я незабаром повернуся, побувши свідком наближення катастрофи, що загрожує не лише людям» [4, с. 352].

Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю – «конструкції, в яких усі підрядні частини однаково пояснюють головну частину в цілому або якийсь один член головної частини» [5, с. 312]. На відміну від інших різновидів багатокомпонентних складнопідрядних речень, такі конструкції містять підрядні частини одного виду. У цих реченнях найчастіше спочатку йде головна частина, а тоді підрядні частини, наприклад: «І знаю, *що так не можна жити, що треба мати або покірність, або силу до руйнування*» [4, с. 13]; «Але нікого нема ні попереду, ні позаду. Лише тьмяне жовте світло, яке може *щомиті згаснути, якого не бачать двоє стареньких сліпих*» [4, с. 227].

У складнопідрядних реченнях з однорідною супідрядністю підрядні частини найчастіше приєднуються до головної за допомогою однакових сполучних засобів: сполучників чи сполучних слів. Так, у прозі Г. Пагутяк знаходимо такі конструкції: «Я плакав і бив себе в груди, *що моє життя пропаще, що ніхто мене не любить*» [4, с. 31]; «Але це не означає, *що у нас немає вияву почуттів, що ми не вміємо смутитись або радіти*» [4, с. 216] (підрядні частини поєднані за допомогою сполучника *що*); «Я згадала той випадок з дитячих літ, *коли моє невдоволення сійнуло крайньої межі, коли вже треба кричати*» [4, с. 10] (підрядні частини поєднані за допомогою сполучного слова *коли*).

К. Шульжук зазначає, що специфіка складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю «полягає в тому, що обов'язковим є тільки підрядний сполучник (сполучне слово), який вживається перед першим підрядним. Сполучники і сполучні слова перед другим і наступними підрядними можуть бути факультативними, і часто їх не вживають» [5, с. 319]. Такі конструкції зустрічаємо у творах Г. Пагутяк, а саме:

– коли підрядні частини поєднані сурядними сполучниками, наприклад: «Хочу до міста, де тепло *і* завжди є електричний струм» [4, с. 31]; «Чекаю ночі, коли завіса розсувається *і* починається нове дійство» [4, с. 7];

– коли зв'язок між підрядними частинами безсполучниковий, наприклад:

«Тебе не існує, *коли в тебе нікого немає, ніхто не пам'ятає про тебе*» [4, с. 361].

Автори підручника «Синтаксис української мови» П.С. Дудик і Л.В. Прокопчук [2] акцентують, що у складнопідрядних реченнях з однорідною супідрядністю в другому і наступних підрядних реченнях мовець може не вживати сполучники підрядності «з метою конденсації (ущільнення, скорочення) висловлюваного; ... зв'язок між підрядними частинами у таких випадках виражається

за допомогою сполучників сурядності чи безсполучниково» [2, с. 292].

У прозових творах Г. Пагутяк зафіксовано вживання складнопідрядних речень з однорідною супідрядністю тільки з двома підрядними частинами; із трьома і більше не виявлено. Зазначимо також, що такі складнопідрядні речення нерідко виражають емоційний стан людини, тривогу, розпач, хвилювання, наприклад: «Я плакав і бив себе в груди, *що моє життя пропаще, що ніхто мене не любить*» [4, с. 31]; «Страшно подумати, *що ми б не зустрілись сьогодні і я мала б ще стільки холодних порожніх ночей*» [4, с. 30].

Складнопідрядні речення з неоднорідною супідрядністю – «конструкції, у яких підрядні речення різного типу пояснюють один і той самий член або ж усе головне речення чи підрядні речення будь-яких типів пояснюють різні члени головної частини» [5, с. 312].

Вагомою ознакою таких конструкцій є те, що підрядні речення тут є різноструктурні та різнофункціональні. Відповідно виділяють такі чотири різновиди складнопідрядних речень з неоднорідною супідрядністю, які, власне, представлені у творах Г. Пагутяк, а саме:

– коли підрядна частина пояснює зміст усієї головної частини, а друге підрядне пояснює слово в ній, наприклад: «Доню, *коли ти виростеш, не питай мене, чого Христос роздягнутий і прибитий до хреста*» [4, с. 238]; «Якби не цей рік, я б писала інакше, не озиралась би на тих нещасних людей, *серед яких колись жила*» [4, с. 241];

– коли підрядні частини одного виду пояснюють різні слова у головній частині, наприклад: «Але не сила кігтів і зубів, яку давала мені *нагріта сонцем земля*, а сила, *що просвітлювала зір, вимиваючи з моєї свідомості страх і скутість*» [4, с. 230];

– коли структурно неоднотипні підрядні частини пояснюють різні слова у головній частині, наприклад: «Нехай кожен, *хто має очі*, подивиться на світ і побачить, *скільки бруду, злиднів, спустошень у ньому*, нехай відчує, *що захлинається не водою, а ненавистю, заздрістю, безсилою злобою*» [4, с. 223];

– коли підрядні частини різних видів неоднаково пояснюють усю головну частину, наприклад: «Хлопчик бачив рибу, *яка його не боялась*, птахів, *які від нього не втікали*, мишей, *що радісно тищали, ганяючись одна за одною*» [4, с. 195]; «Якщо я вийду звідси, то захочу побачити інших котів, *щоб поспостерігати за вільними істотами, надолужити прогаяне*» [4, с. 216].

У прозових творах Г. Пагутяк зафіксовано вживання багатокомпонентних складнопідрядних

речень з контамінованою (комбінованою) підрядністю, у яких поєднуються різні види підрядності, а саме:

а) послідовна і однорідна супідрядність: «Заплакала нерозумна дитина, яка не вміє ні ходити, ні брати собі їжу, яка ще більше не розуміє, що діється, ніж я» [4, с. 226-227]; «Я гадав, що з ними буде тепліше, сухіше, що про нас не забудуть, коли прийде час сідати на *Корабель*» [4, с. 219];

б) неоднорідна супідрядність і послідовна підрядність: «Але коли я залишусь сам за замкненими дверима, тоді зникне рука, яка дає мені їжу, гладить мене, чуває попід шию, щоб зробити нам обом приємність» [4, с. 212-213]; «Якби вони побачили себе моїми очима, то зрозуміли б, що страх – це справжня катастрофа, більша за ту, яку вони чекають, і якої, можливо, не станеться» [4, с. 215].

У сучасній лінгвістиці багатокомпонентні складнопідрядні речення, у яких комбінуються різні види супідрядності і підрядності, науковці називають контамінованими структурами. К. Шульжук зазначає, що основними моделями багатокомпонентних складнопідрядних речень є речення з неоднорідною супідрядністю, однорідною супідрядністю і послідовною підрядністю. Інші моделі, у яких комбінуються названі види, науковець називає *периферійними*.

Як зауважують дослідники, творчість Г. Пагутяк «екзистенціалістська за своєю суттю. У всіх її творах так чи інакше постають проблеми пошуку сенсу буття, самопізнання людини, одвічна самотність особистості, вибір і відповідальність за нього, богошукацтво. Реалізація такої глибинної проблематики зумовлює перенесення акцентів з художньої події, сюжету на розкриття ... духовного світу людини» [3, с. 256]. Зафіксовані у проаналізованих творах багатокомпонентні складнопідрядні речення авторка нерідко вживає для зображення психологічного стану персонажів, їх настрою; наприклад, розпач, пригнічений

настрій простежуємо в реченнях: «Я плакав і бив себе в груди, що моє життя пропаде, що ніхто мене не любить» [4, с. 31]; «Але клята нудьга гугнявить, що, навіть якщо вона повернулася, ваше життя йшло б так само» [4, с. 59].

Помічено, що письменниця використовує такі конструкції з емоційно-експресивною метою. У них передано певні емоції, відчуття персонажів, пояснення їх вчинків, мотивація дій («Я чекаю їхнього повернення, щоб отримати відповідь на деякі запитання і вирішити, що далі робити з хатою, врешті-решт, з моїм побитом тут, позаяк я чужинець» [4, с. 38]).

У проаналізованих творах Г. Пагутяк багатокомпонентні складнопідрядні речення містять уточнювальну інформацію, зображують певні дії. Авторка часто вживає ці складні конструкції в монологіях, описах різних ситуацій, обставин, як наприклад: «Уже з того, як він зайшов до хати і почав розмову, не питаючи моєї думки, можна судити, що він має якусь ціль» [4, с. 15]; «Чекаю ночі, коли завіса розсувається і починається нове дійство» [4, с. 7].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, у прозових творах Г. Пагутяк простежено вживання багатокомпонентних складнопідрядних речень різних типів: з послідовною підрядністю, речення із супідрядністю: однорідною та неоднорідною, комбінованою підрядністю. У проаналізованих творах серед виявлених багатокомпонентних складнопідрядних речень домінують трикомпонентні конструкції, найпоширеніші – речення з послідовною підрядністю. Зафіксовано невелику групу речень з контамінованою (комбінованою) підрядністю. Помічено, що Г. Пагутяк вживає такі конструкції із зображальною та емоційно-експресивною метою.

Подальші дослідження вбачаємо у ґрунтовному розгляді мовостилі письменниці, характеристиці образотворення, семантико-синтаксичних параметрів художнього тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2005. 270 с.
2. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
3. Історія української літератури XX – поч. XXI ст.: навч. посіб.: у 3 т. / за ред. В. І. Кузьменка. Київ: ВЦ «Академія», 2017. Т. 3. 544 с.
4. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі: романи, повісті, оповідання та новели. 2-ге вид., переробл. і доп. Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 368 с.
5. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025